

KAPITOLY Z AXIOLÓGIE

VLADIMÍR BROŽÍK

3. Hodnoty a významy

Skutočnosť poznávame, hodnotíme a z významňujeme a každá táto interakcia subjektu a objektu je špecifická. Poznávame objekt, ktorý sa vďaka rozvíjajúcej praxi človeka stal predmetom poznania, hodnotíme, čím sa objekt v tejto praxi stal, a pripisujeme mu význam, ktorý si ním chceme fixovať pre naše potreby praktickej orientácie, ktorý chceme jeho prostredníctvom komunikovať alebo ktorým si chceme tento objekt ľudsky priblížiť. Pretože hodnoty a významy sa vzájomne podmieňujú a pretože táto vzájomná podmienenosť komplikuje axiologické javy, treba si všimnúť niektoré otázky, ktoré rieši teória znaku (všeobecná sémantika, resp. semiotika).

Zatiaľ čo gnozeológia sa zrodila koncom sedemnásteho storočia, axiológia v druhej polovici devätnásteho storočia, semiotika patrí až do dvadsiateho storočia a prežíva podnes svoje detské roky. Mnohí z jej tvorcov jej prisudzovali úlohu „novej filozofie“, čo nie náhodou pripomína niekdajšie úvahy o „pohltení“ filozofie gnozeológii a iní ju naopak hodnotia ako „okrajovú“ pomocnú disciplínu a neskrývajú svoju oprávnenú nedôveru v jej možnosti. Táto skepsa je okrem toho podopretá faktom, že semiotika vznikala zväčša na pôde lingvistiky a dlho sa vyznačovala vlastnosťami, ktoré jej tento pôvod prisúdil. Preto neprekvapuje, že mnohí autori uvažujúc o znakoch redukujú ešte aj dnes ich funkciu výlučne na prenos informácií v procese komunikácie. Tak definuje znak napríklad aj Adam Schaff v *Úvode do sémantiky*, ktorý u nás vyšiel roku 1963.

„Každý materiálny predmet, jeho vlastnosti alebo materiálna udalosť sa stáva znakom, keď v procese komunikácie slúži v rámci jazyka prijatého rozprávajúcimi na prenos nejakej myšlienky o skutočnosti, to zn. o vonkajšom svete alebo o vnútorných (emocionálnych, estetických, vôľových a pod.) zážitkoch niektorej komunikujúcej strany.“¹

Hociaký jav (zvuk, predmet, pohyb atď.) sa stáva znakom, keď mu prisúdime určitý význam. Takto sa jav stáva znakovým nástrojom, nositeľom významu a význam sa objektívuje („ontologizuje“), aby mohol byť komunikovaný, interpretovaný atď. Jav sám osebe nie je znakom; nejstávajú znaky bez významu a nejstávajú komunikovateľné a interpretovateľné významy, ktoré by nemali svoj znakový nástroj. Znak je vždy jednotou znakového nástroja a významu.

Človek však stretáva skutočnosti, ktoré povýšil na znaky takmer na každom kroku, teda nielen v procese komunikácie. Biela Ialía je mu znakom čistoty nielen preto, aby sa ňou vyslovil. Tak isto je mu úder blesku božím poslom a vôňa obeda predzvestou príjemného zážitku. Z významňovanie skutočnosti nemá vôbec iba inštrumentálny charakter, ale je jeden z dôležitých spôsobov sebarealizácie človeka. Tak ako je reč objektívanou myšlienkou, tak sú iné znaky objektívovanými emóciami, predstavami atď. Tým, že človek prisudzuje elementom predmetnej skutočnosti osobitné, od nich samých nezávislé významy, nemení síce predmetnú skutočnosť, ale ľudsky „obzvlášťňuje“ jej fenomény, a tak ju

¹ A. Schaff, *Úvod do sémantiky*, Praha 1963, s. 164.

poludšťuje pre svoje vedomie. Napríklad tak, ako si decko zosobňuje predmety, ktoré ho obklopujú, tým, že im pripisuje dobré a zlé vlastnosti, alebo tak, ako si veriaci človek interpretuje každý pohyb v prírode ako prejav božského zámeru, alebo napokon tak, ako materialista, na ktorého sa podľa Marxových slov „hmota usmieva poeticky zmyslovým leskom“.

Semiotika nie je ešte vôbec pripravená zodpovedať celý komplex otázok, ktoré súvisia s touto špecifickou významovou interakciou subjektu a objektu, ale napriek tomu môžeme už dnes úspešne polemizovať s definíciami, ktoré redukujú funkcie znakov iba na prenos informácií, tak ako to robí napríklad aj A. Schaff. Autori, o ktorých budeme ďalšiu explikáciu problému opierať, sa síce zaoberali predovšetkým slovnými znakmi, ktorých najvlastnejším poslaním je práve komunikatívna funkcia, ale ani tieto znaky nie sú iba taktó jednostranne funkčné.

Pripomeňme si aspoň problém označovania a značenia, na ktorý upozorňoval už G. Frege, keď rozlišoval denotáciu a zmysel znaku, uvedomujúc si, že aj v tom prípade, keď znak celkom jednoznačne označuje pojem, objekt a pod., že aj vtedy nadobúda rôzny zmysel pre tých, ktorí tento znak interpretujú, pričom táto zložka významu znaku (zmysel) nie je kódovateľná.²

Podobne i K. Ogden a I. A. Richards si uvedomovali a usilovali sa vystihnúť rozdiel medzi tzv. „referenčnými“ a „emotívnymi“ termínmi, kým iní hovoria v tejto súvislosti o kognitívnych a nekognitívnych znakoch, o referenčných a výrazových znakoch a pod. Charles Morris rozlišuje napríklad informačné, hodnotové, stimulačné a systémové používanie znakov,³ a Max Bense, ktorý sa usiluje oprieť svoju estetiku o teóriu informácie, priznáva existenciu nekódujúcej, postrealizujúcej informácie, ktorú vytvára až interpret v procese interpretácie a je vždy iná, osobitná.⁴

Zložitost celého procesu významňovania skutočnosti, povyšovania jej elementov na znakové nástroje nám umožní pochopiť Morrisova formulácia s tromi úrovňami semiotickej analýzy, ktoré zodpovedajú trom žriedlám významu, respektívne trom principiálne odlišným spôsobom významňovania javov a z ktorých prakticky iba prvý je záväzne kódovateľný.

Význam, ktorý na seba berie znakový nástroj, je podľa tejto klasifikácie daný predovšetkým vzťahom na to, čo je označované (*sémantický vzťah*). Tak označuje dopravná značka križovatku, gesto je znakom hnevu a tak je napokon slovo znakom pojmu. Sémantický vzťah nemusí byť bezprostredný, ale viacstupňový (zelená ratolest označuje jar — mladost — optimizmus) a nemusí byť ani jednoznačný (tá istá ratolest je znakom mieru — pokoja). Aj keď pre našu úvahu nie je táto okolnosť podstatná, predsa i ona naznačuje, že úloha interpreta znaku nie je pasívna, ale aktívna, že interpret aj v prípade celkom zistiteľných sémantických vzťahov často volí určitý význam znaku.

Druhým žriedlom významu znaku je miesto, ktoré zaujíma znak v danej znakovkej štruktúre (*syntaktický vzťah*). Slza je znakom smútku a bolesti, a predsa slza na tvári starca dostáva iný význam ako slza na tvári dievčaťa. Tým viac to platí o zložitých znakových štruktúrach, napríklad slovných, kde ten istý termín nadobúda rôzne významy v závislosti od toho, v akých kontextoch ho používame.

Tretím žriedlom významu je sama situácia toho, kto znak interpretuje (*pragmatický vzťah*). Čierna zástava na priečelí domu informuje nepochybne všetkých rovnako o udalosti, ktorú označuje, avšak interpretácia jej významu závisí tak od praktickej, ako aj od

² Známý signál hasičskej trúbky má jednoznačný denotát, ale má iný zmysel pre požiarnika, iný pre tých, ktorým horí dom nad hlavou, a iný pre tých, čo sa požiariu prizerajú ako divadlu.

³ Pozri Ch. Morris, *Signs, language and behavior*, New York 1964, s. 95.

⁴ Pozri Max Bense, *Teorie textů*, Praha 1967, s. 32 n.

názorovej situácie interpreta, a preto zástava nadobúda iný význam pre príslušníka postihnutej rodiny či jeho spolupracovníka, iný pre toho, komu niekto blízky tiež zomrel, iný pre náhodného chodca a iný pre dieťa, ktorému je tragika smrti cudzia.

Posledný, pragmatický aspekt je mimoriadne dôležitý pre interpretáciu tých znakov, ktoré nás zaujímajú, to zn. hodnotových znakov. Zatiaľ čo pri interpretácii pojmových znakov je ako nežiadúci potlačený na minimum existenciou kódov, ktoré fixujú významy slov, v interpretácii hodnotových výpovedí nadobúda mimoriadnu dôležitosť, a to dokonca aj tam, kde celkom výnimočne jestvuje obdobný „hodnotový“ kód, ako vidno z príkladu s čiernou zástavou. Jestvujú však aj také hodnotové znaky, ktoré nemajú rukolapný denotát, pri ktorých konštatujeme absenciu sémantického vzťahu, ale ktoré napriek tomu majú význam a značia tak, ako kominárík značí šťastie a húkanie kuvika smrť, alebo tak, ako umelecké dielo značí ľudskú skutočnosť aj vtedy, keď ju neoznačuje.

Interpretácia znaku nie je nikdy pasívna reakcia na daný význam, ale je akcia, v ktorej subjekt prisudzuje ľubovoľnému znakovému nástroju jeho význam nielen v zhode so zaužívaným kódom, ale aj na základe poznania vlastnej situácie, na základe vlastných potrieb, zámerov i túžob. Zjednodušene možno povedať, že práve preto majú znaky okrem svojej informačnej funkcie, okrem toho, že sú nástrojom komunikácie medzi ľuďmi, aj okrem svojej stimulatívnej funkcie, ktorú majú ako signály činností či stavov atď., aj výraznú realizačnú funkciu. Sú produktom sebarealizácie subjektu, ktorý sa aj z významňovaním skutočnosti osvedčuje ako subjekt, a práve táto realizačná funkcia je od interpretácie každého významu neodlučiteľná a pri interpretácii hodnotových znakov sa stáva dominantnou funkciou. Pokrútený, hrčovitý kus dreva, ktorý odhadzujeme ako neužitočný predmet, je zberateľovi samorastov pozoruhodným javom, ktorý práve bizarnosťou svojich tvarov vyvoláva okrem iného aj estetický zážitok. Žltočervené sfarbenie horizontu pri západe slnka, ktoré je jednému interpretovi iba predzvesťou veterných alebo daždivých dní, inému interpretovi je krásnym zážitkom a pod. S výraznou realizačnou funkciou sa stretávame napokon pri tvorbe a interpretácii umeleckého diela, ktoré je znakovou štruktúrou svojho druhu.

Na základe uvedeného môžeme už pristúpiť k niektorým záverom. Predovšetkým medzi hodnotou a významom je, ako vidno, principiálny rozdiel. Tak, ako je poznatok výsledkom poznávania, je aj každá aktuálna hodnota výsledkom hodnotenia. Predmet poznávania i predmet hodnotenia jestvuje objektívne, t. j. nezávisle od poznávajúceho či hodnotiaceho vedomia. Preto môžeme hovoriť o potenciálnych predmetoch poznania alebo o potenciálnych hodnotách. Význam znaku je však vždy záležitosťou vedomia, nie je pre vedomie interpreta čímsi daným, ale je vedome prisudzovaný objektu. Chlieb je potenciálnou hodnotou pre každého, aj pre toho, kto je nasýtený, ale telom Kristovým sa stáva iba pre kresťana, ktorý mu prisúdil tento význam. Ako predmet potreby má úžitkovú hodnotu, ako znak má náboženský význam⁵. Predmetom významovej interpretácie je vždy znak, avšak objekty sa stávajú znakmi iba pre naše vedomie a najmä iba naším vedomím.

Keď nekoordinované pohyby človeka interpretujeme ako príznak opilstva, prisudzujeme im okrem iného aj určitý hodnotový význam, ktorý sme si síce „nevymysleli“, ale ktorý sme s týmito pohybmi spojili z našej vôle, naším vedomím a pre naše vedomie. Tie isté nekoordinované pohyby môžu však byť v skutočnosti prejavom choroby, náhlejšej nevoľnosti atď. Preto sa významová interpretácia skutočnosti často rozchádza s jej hodnotením, najmä tam, kde napr. gesto či mimiku neinterpretujeme ako prostý príznak stavu človeka,

⁵ Pre kresťana sa, pravda, práve ako znak stáva znovu predmetom osobitnej náboženskej potreby — to je druhá stránka závislosti významu a hodnoty, o tom však neskoršie.

ale ako vlastný znak alebo symbol, teda nie tak prísne. Pád človeka zo schodov je nepochybne ako udalosť záležitosť nepríjemná až tragická, ale ako predmet významovej interpretácie je zvyčajne komický, pretože mimika padajúceho i jeho zúfalá gestikulácia prináša toľko kontrastných a prekvapujúcich obmien, že sa náhodný pozorovateľ neubráni úsmevu.

K častej zámene hodnoty a významu nepochybne prispieva skutočnosť, že aj predmet hodnotenia závisí od vedomej aktivity človeka, že niet nijakých potenciálnych hodnôt nezávislých od človeka. Keď abstrahujeme od toho, čo význam a hodnotu spája, a vychádzame z odlišností genézy hodnoty a významu, môžeme tvrdiť, že potenciálna hodnota je produktom *vedomej aktivity* (praxe), zatiaľ čo význam je produktom *špecifickej aktivity vedomia*, ktoré pripisuje jednotlivé významy znakovým nástrojom v zhode s určitou kultúrnou tradíciou, historickou konvenciou a pod. Kosák a kladivo ako účelové artefakty⁶ sú predmetom hodnotenia ako pracovné nástroje, ktorými sa stali našou praxou, v našej praxi a pre našu prax. Ten istý kosák a to isté kladivo sa však stáva predmetom významovej interpretácie ako symbol politického hnutia, ako znak, ktorým je iba pre naše vedomie, ktoré mu tento význam imputuje. Semiotika a axiológia majú osobitné predmety skúmania, ktoré si vyžadujú aj osobitný metodický prístup; aj to je praktický dôsledok principiálnej odlišnosti významu a hodnoty. Súčasne sa však hodnota a význam vzájomne podmieňujú.

Symbol politického hnutia má hodnotovú funkciu⁷, pretože ide o znak vzťahujúci sa na politické hodnoty a pretože ho ako znak týchto hodnôt interpretujeme. V tomto prípade môžeme tvrdiť, že znak má hodnotovú funkciu preto, lebo „zastupuje“ hodnotu; ide tu o hodnotovú funkciu *sprostredkovanú* významom, ktorý sme tomuto znakovému nástroju prisúdili. A pretože každý interpret môže tomu istému javu prisúdiť iný význam, nadobúda ten istý objekt ako nositeľ rôznych hodnotových významov i rôzne hodnotové funkcie.

A tak sa nám ako hodnotový jav predstavuje nielen smrť človeka, ale aj čierna zástava na dome zosnulého, nielen jeseň, ale aj lístie padajúce zo stromov. Preto hodnotovú funkčnú nie je iba konkrétny postoj človeka k človeku, ale i spôsob, akým sa človek odieva, ako zdraví iných ľudí, alebo ako používa pri jedle príbor. Hodnotová funkcia je teda principiálne dvojakého druhu, pretože je buď výsledkom hodnotenia praktického zástoja objektu, buď výsledkom jeho významovej interpretácie ako znaku. Týmto spôsobom význam podmieňuje, resp. umožňuje hodnotovú funkciu znaku.

Význam však súvisí s hodnotou ešte aj iným spôsobom. Všimli sme si už, že objekt, ktorý má ako objekt nulovú úžitkovú hodnotu (samorast), nadobúda pozitívnu estetickú hodnotu ako nositeľ významu, ktorý mu interpret prisúdil. Vretenica je celkom iste tvor človeku nebezpečný, ale odpor väčšiny ľudí k vretenici nepochádza iba z hodnotenia tejto jej objektívnej funkcie v živote človeka, ale má tu dôležitú úlohu i význam, ktorý tomuto tvorovi prisúdila mytológia a z ktorého sa asociatívne vyvodzujú ďalšie významy. Aj pre toto všetko je had škaredý a odporný.

Tým sme však naznačili nový problém. Prívlastok „škaredý“ je výsledkom estetickej klasifikácie, výsledkom hodnotenia, zatiaľ čo doteraz sme uvažovali o vretenici ako o nositeľovi mytologických významov, teda ako o znakovom nástroji. Nepatrí aj „škaredo“ medzi tieto významy? Nie je skutočne výsledkom významovej interpretácie? Ak nie, odkiaľ sa berie ako estetická hodnota?

Predovšetkým si uvedomíme, že významové štruktúry môžu byť dvojakého druhu — také, ktoré objektivujú, komunikujú atď. poznatky, a také, ktoré objektivujú, komunikujú atď. aktuálne hodnoty. Prvé majú poznávací význam a typickým významovým arte-

⁶ Termín artefakt používam v jeho najvšeobecnejšom význame ako „umelý výtvor“.

⁷ Hodnotovú funkciu rozumieme vzájomnú závislosť dvoch premenných veličín, v tomto prípade hodnoty a normy.

faktom tohto druhu je vedecké dielo. Druhé majú hodnotový význam a príkladným artefaktom tohto druhu je umelecké dielo.⁸

Nikoho zrejme neprekvapí, že vedecké dielo sa stáva predmetom hodnotenia práve preto, že je významovou štruktúrou. Meriame a oceňujeme jeho funkciu ako významovú štruktúru a klasifikujeme ho ako poznávaciu hodnotu, kultúrnu atď. Otázka, akú hodnotu má znaková štruktúra, ktorá je nástrojom komunikácie poznania, je pomerne ľahko zodpovedateľná, pretože jej hodnota celkom zjavne závisí od významu, ktorý komunikuje.

Významové artefakty bez ohľadu na to, či je ich význam pojmový (kognitívny, referenčný a pod.) alebo hodnotový (nekognitívny, výrazový a pod.) sa takto stávajú znovu predmetom hodnotenia práve ako významové artefakty. V prvom prípade hodnotíme ich funkciu v praktickej aktivite človeka ako nástroje komunikácie, v druhom prípade hodnotíme ich úlohu ako nástroje špecifickej sebarealizácie človeka, to znamená, že hodnotíme esteticky. Poznávacia hodnota vedeckého diela je evidentná, problém estetickej hodnoty je však z tohto hľadiska zložitejší.

Aj keď poslaním tejto úvahy nie je riešiť problém estetickej hodnoty a nie je to ani z tohto pomerne úzkeho hľadiska možné, predsa len sa pri tejto otázke zastavíme, pretože je pre objasnenie vzájomnej závislosti hodnoty a významu veľmi dôležitá.

Uvedomili sme si už, že sama interpretácia významovej štruktúry vzťahujúcej sa na hodnotu zahŕňa v sebe hodnotiaci postoj (pragmatický aspekt), a nie je od tohto postoja oddeliteľná. Hodnoty sú spôsobom ľudskej existencie a každé hodnotenie je formou sebauvedomovania subjektu, čo už je ním jednotlivec alebo spoločenská skupina. Preto neprekvapuje, že aj interpretácia hodnotových významov zahŕňa v sebe konfrontáciu vlastného bytostného i názorového stanoviska subjektu s interpretáciou významu hodnotového znaku a že sa toto sebauvedomovanie do významovej interpretácie premieta.

Zvýznamňovanie skutočnosti a tvorba významových artefaktov mala spočiatku zrejme predovšetkým inštrumentálny charakter (tvorba nástrojov komunikácie), ale postupne sa stávala osobitným druhom činnosti, v ktorej sa človek prejavoval ako tvorivá bytosť a manifestoval túto tvorivosť sám sebe i ostatným. Aj jaskynné maľby boli, ako sa ukazuje, predovšetkým nástrojom na ovládnutie magických síl, ale človek sa zjavne neubránil obdivu k nim samým ako k produktom vlastnej, hoci aj svojskej praktickej aktivity a začal ich postupne hodnotiť práve ako znaky vlastnej sebarealizácie. Už viackrát v týchto kapitolách spomínaná premena účelových artefaktov na významové artefakty (ruiny hradieb, amfory, ale aj predmety bežnej potreby — oblúbené časti odevu, prvky bytových interiérov a pod.) je pochopiteľná a vysvetliteľná ako metamorfóza predmetnej funkcie objektu v ľudskej praxi na znakovú funkciu. Tvrdili sme v predchádzajúcej kapitole, že potenciálna hodnota je produktom praktickej aktivity človeka, dodajme teraz, že zvýznamňovanie skutočnosti, povyšovanie jej elementov na znaky a najmä tvorba znakových štruktúr je praktickou aktivitou sui generis.

A tak sa znaky stávajú znovu predmetom osobitného, najmä estetickeho hodnotenia. Ich významové funkcie však v tomto prípade ustupujú do pozadia a stredobodom pozornosti sa stáva sám jav ako znak.

Zatiaľ čo poznávacia hodnota znakových štruktúr je podmienená tým, že sú *nositeľmi významu*, estetická, resp. umelecká a pod. hodnota významových štruktúr je podmienená tým, že sú *nositeľmi významu*. V prvom prípade sústreďujeme našu pozornosť na význam znaku, (na to, čo je znakovým nástrojom objektivované) v druhom prípade na sám znakový nástroj, na nositeľa významu (na to, čo význam objektívuje).

⁸ To nevyklučuje možnosť existencie štruktúr, ktoré sú v rôznej miere nositeľmi obidvoch funkcií súčasne — tak ako napríklad vedecká esej alebo historický román.

Pre názornosť je snáď užitočné si pripomenúť, že jeden a ten istý znakový nástroj, akým je napríklad slovo mama, môže byť funkčný 1. ako znak pojmu, 2. ako znak hodnoty (funkcie, ktorú matka má v živote človeka), 3. ako predmet hodnotenia, pri ktorom hodnotíme slovo ako nositeľa významu a nástroj komunikácie, 4. ako predmet hodnotenia, pri ktorom zistujeme „koľko krásy je v slove mama“.

V poslednom prípade sústreďujeme pozornosť na sám znak a zdanlivo ignorujeme jeho sémantický vzťah ku skutočnosti, avšak samo sústredenie pozornosti na znak ako znak zahŕňa v sebe uvedenie si jeho znakovosti, a tak prvá funkcia a najmä druhá je predpokladom aj jeho štvrtej funkcie. Podobne i napr. odev je hodnotovo funkčným niekoľkokrátym spôsobom. Predovšetkým ako účelový artefakt, po druhé svojím významom, ktorý mu človek pripisuje ako znakovému nástroju (minisukňa je znakom mladosti, generačnej príslušnosti atď.) a po tretie ako sám znakový nástroj. V poslednom prípade sústreďujeme znovu pozornosť na sám odev nie však na jeho účel, ale na jeho schopnosť byť nositeľom významu, pričom oceňujeme jeho farebnosť, tvar a pod.

Platí tu vo všeobecnosti to isté, čo raz vyslovil J. Mukařovský o poézii: „praktické funkcie jazyka, t. j. zobrazovacie, expresívne a apelatívne funkcie, sú v básnictve podriadené estetickéj funkcii, ktorá robí stredom pozornosti sám znak“⁹.

Tým sa otvára cesta ako pochopiť jedno z tajomstiev hodnotovej skutočnosti. Hodnotové prostredie netvorí teda iba také potenciálne hodnoty, o akých sme hovorili v predchádzajúcej kapitole, ale aj hodnotové významy znakov a napokon aj samy znaky, pokiaľ sa stávajú ako nositelia významov predmetom hodnotenia. Preto znakové štruktúry, a tými nemusia byť iba artefakty, — človek môže povýšiť do funkcie znaku ktorýkoľvek jav — majú alebo zástupnú hodnotovú funkciu, odvodenú z toho, čo označujú alebo funkciu celkom vlastnú, vyplývajúcu z toho, že označujú a značia. Hodnoty znakov sú vlastne hodnotami druhého stupňa, hodnotami druhej generácie, sú spredmetneným, objektivovaným sebauvedomením, a preto vlastne hodnotami hodnôt.

Práve preto sa o kultúrnych hodnotách vo všeobecnosti často hovorí ako o aposteriorných hodnotách (podmienečných významom) a nie ako o apriorných hodnotách. Práve preto nie je nikdy možná jednoduchá analógia napríklad medzi úžitkovou hodnotou ako hodnotou výrazne apriornou a estetickou hodnotou ako hodnotou výrazne aposteriornou.

Teda hodnoty označujeme a značíme a znaky hodnotíme. Axiologická rovina a semiotická rovina sa takto neprestajne prepletajú, aj keď sú to dve relatívne samostatné roviny.
(Pokračovanie)

⁹ J. Mukařovský, *Studie z estetiky*, Praha 1956, s. 157.